

Душан Т. Батаковић
СРБИЈА И БАЛКАН
Албанија, Бугарска, Грчка
1914–1918

Е Д И Ц И Ј А
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензенти
др Војислав Г. Павловић
проф. др Слободан Г. Марковић

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2016.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су
Министарство културе и информисања Владе Републике Србије и
Град Нови Сад – Градска управа за културу

ДУШАН Т. БАТАКОВИЋ

СРБИЈА И БАЛКАН

АЛБАНИЈА, БУГАРСКА, ГРЧКА
1914–1918

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

*Драїој усїомени моїа деге їо маїци,
Цвейка М. Павловића (1901–1977),
чије су їриче о Великом раїшу
обележиле моје одрасїање*

СРБИЈА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ ЦИЉЕВИ, ИСКУШЕЊА, ИСХОДИ

Историографија: увиди, спорови, тумачења

Мало је раздобља у савременој српској историји које је као период Великог рата имало тако важну улогу у коначном обликовању модерног идентитета српског нација, као завршна фаза у општеприхваћеној тежњи Срба за уједињењем у заједничку државу. За разлику од других, ванбалканских народа, Први светски рат је био део *најдужеј раиша Србије*, који је почео у октобру 1912, с објавом непријатељстава балканских држава Османском царству, да би био окончан негде 1920, на границама с Мађарском и споровима око разграничења са новом Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца. Био је то, по свим својим особинама, гледано из регионалне перспективе, трећи балкански рат. Стварањем заједничке југословенске државе даља национална интеграција Срба је престала, док је код других јужнословенских народа, под заједничким државним кровом, тек улазила у фазу масовног национализма интегративног типа.

Отуда је у „култури сећања“ у Срба, херојска епопеја одбране од моћних агресора, праћена беспримерним страдањима и мучеништвом окончана тријумфалним васкрсом Србије, укрштана са идеологијом југословенског уједињења, произашлом из ратних циљева Србије. С временом, а посебно после 1929, они су се стапали у један необичан, само привидно логичан идеолошки конгломерат, наводно исконских заједничких тежњи јужнословенских народа у Аустро-

-Угарској за стварањем заједничке државе са два независним српским краљевинама, Србијом и Црном Гором.

Истраживања о Првом светском рату у српској историографији, стога су, и у научној и у популарној варијанти, тесно испреплела српску и југословенску димензију Великог рата, дајући, неочекивано, предност ујединитељској еуфорији на којој је грађена идеологија прве југословенске државе. Као држава помирења, Краљевина СХС, преименована 1929. у Краљевину Југославију, била је – за разлику од друге комунистичке Југославије (1945–1991), нетрпељиве, осветољубиве и репресивне према свим идеолошким противницима комунизма – беневољентна према својим ратним супарницима, идеолошким ривалима и оспораватељима уједињења током Великог рата.¹

Истраживања феномена Првог светског рата на терену уз пратећу концептуализацију ратних циљева, као и код других европских држава, започета су одмах после објављивања ратних прокламација и разорних ратних дејстава. За Краљевину Србију је, с обзиром на рано обнародоване ратне циљеве у Нишкој декларацији из децембра 1914, било од суштинске важности да у једном ширем контексту историјског сукоба између пангерманизма и словенског света, између „варварства“ и „цивилизације“ – како се од ране фазе рата у табору сила Антанте тумачио први сукоб светских размера – већ током прве године рата, али и следећих година, серијом чланака, брошура, предавања и пригодних публикација историјским аргументима уз научну елаборацију, оправдати намеравано прекрајање европских граница, уз до тада незамисливу могућност распада Аустро-Угарске према начелу самоопредељења народа.²

Уочи и после Конференције мира у Паризу 1919. године, уз бројне научне брошуре и политичке памфлете, уследиле су и обимније студије са ширим историјским увидима, често проткане личним искуствима из поверљивих дипломатских мисија или упечатљивим увидима у ратна искушења, од непојамних страдања до величанствених победа.³ Пи-

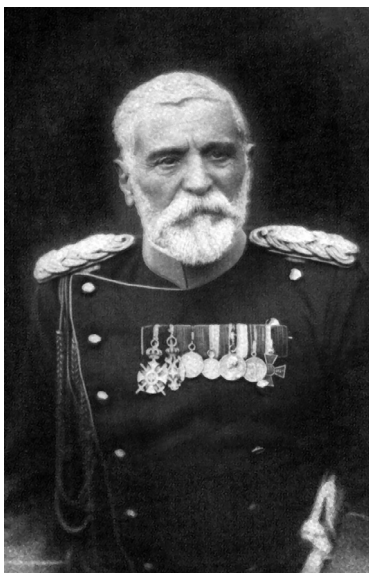
Краљ Петар I Карађорђевић

Рејени Александар Карађорђевић

Никола Пашић

Војвода Радомир Пућиник

јемонтска, ујединитељска грозница у Србији, око које је на крају рата извршено уједињење Јужних Словена (с изузетком Бугара), уз редовно објављивана сећања, мемоаре и анализе војних дејстава, полако је, већ у међуратном раздобљу, постајала главно обележје српске историографије.⁴

Једна врста дугорочне опијености идејом југословенског уједињења, временом је потисла у засенак крупне разлике у визијама будуће заједничке државе, упоредне, често опречне дипломатске иницијативе и жустре расправе вођене током рата, да би се истраживачка пажња претежно усмерила на позитивне аспекте заједничке борбе за стварање Југославије. Упоредо с тим, одвијало се и свесно занемаривање сукоба и подела везаних за модалитете уједињења, као и релативизација систематских прогона, праћених великим страдањима српских цивила, до којих је дошло, уз активно садејство будуће браће Хрвата и Словенаца, из „троименог народа“. Стога није било изненађујуће што је Ђоровићева капитална студија о страдањима Срба из Босне и Херцеговине током Великог рата, била у Загребу означена као политички штетно, непотребно подсећање на блиску прошлост која је, наводно, већ увелико превазиђена.⁵ Упоредо с тим била су игнорисана сва она дела која су критички оцењивала политику Југословенског одбора, са упозорењима не само на могуће, него и на опипљиве последице непревазиђених историјских сукоба, верских подела и политичких разлика.⁶ Да није било Р. А. Рајса, аустроугарски злочини у Србији, из прве две кампање у 1914, остали би стручно необрађени и вероватно и делимично заборављени, као и бугарска зверства у источној и јужној Србији током окупације (1915–1918). Литература која је садржала сећања на страдања, остајала је некако пречесто у сенци великих ујединитељских пројеката: осећало се да ни у историографији, осим стручних анализа војних напора (часопис „Ратник“) и сећања на „Албанску голготу“, нема подршке дубинском истраживању страдања саме Србије у Великом рату.

Српска научна историографија, такође, није се на одговарајући начин супротстављала научним противаргументима, упорним, свеобухватним и необично агресивним настојањима немачке и аустријске историографије да се терет ратне кривице пренесе на Србију као изазивача рата и на царску Русију као њене заштитнице, која је прва прогласила делимичну мобилизацију и наводно запретила општим ратом.⁷

Штавише, по ружним навикама српске политичке класе, лични сукоби и омразе преносили су се на план светске политике, па су и научни великани, историчари попут Станоја Станојевића, све бранећи Пашића и оптужујући „Црну руку“, а посебно бивша Пашићева узданица, његов министар унутрашњих дела Љубомир Јовановић да би се из личних разлога осветили Пашићу – великом српском државнику чија је посвећеност југословенском уједињењу била неупитна, а заслуге за стварање заједничке државе монументалне – приписали, накнадно, да је наводно знао за припрему Сарајевског атентата, и да није учинио ништа да спречи његово извршење!⁸

Када је средином 1930-их Владимир Ђоровић завршио монументално дело *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, састављено од убедљивих тумачења заснованих на неспорној документарној подлози на свим релевантним светским језицима, њено објављивање у Југославији заустављено је, на интервенцију Хитлеровог посланика у Београду, а већ скоро завршен превод на енглески и већ договорено објављивање у енглеском преводу на Универзитету у Принстону остављени.⁹ Српска историографија тако је остала, за следећих седам деценија, до објављивања на енглеском језику капиталне студије Андреја Митровића, *Србија у Првом светском рату*, без научног дела које би на неком од светских језика, објаснило, образложило и аргументовано, на основу релевантне архивске документације, протумачило сва спорна питања која се, углавном неоправдано стављају на терет Србији.¹⁰

Доминација дипломатске историје с нагласком на заједништву и једној новој перспективи „братства и јединства“, после 1945. године, којом су наводно исправљене неправде из међуратног раздобља, наставила се и у доба комунистичке доминације јер је неколико позитивних Лењинових реченица о ослободилачком карактеру ратовања Србије 1914–1918, оставило простор да се најпре изучавају његови војни аспекти, а затим и поједине дипломатске епизоде. Пошто је ројалистичка Југославија осуђена у ревизији Солунског процеса 1953, могло се постепено прећи на озбиљније истраживачке теме и смелије научне захвате.¹¹ Од краја 1960-их појавила су се, уз зборнике докумената, и референтна научна дела у којима се на основу разноврсне домаће и стране грађе, истражио и протумачио идеолошки оквир и политички пут Србије ка заједничкој држави (М. Екмечић, Д. Р. Живојиновић, А. Митровић, Д. Јанковић), док су на том ујединитељском трагу профилисана су и дела Ђ. Ђ. Станковића, Љ. Трговчевић и низа других српских историчара.¹² Важан искорак у ћоровићевском смислу, с нагласком на Србију и агресивну политику Немачке и Аустро-Угарске на Балкану, направио је Андреј Митровић изузетно важном студијом *Продор на Балкан*.¹³

Запажен је, такође, био пројект Историјског института у Београду, *Историја Србије и српског народа у Првом светском рату* под уредништвом Љиљане Алексић-Пејковић, да серијом научних конференција и пратећим зборницима радова о различитим, недовољно обрађеним аспектима Великога рата, попуни неке од крупних празнина у знањима о раздобљу 1914–1918. године.¹⁴ Веома ретко, били су обрађивани аспекти антисрпске пропаганде током Великог рата, пре свега у немачким публикацијама, а који су, међутим, добро приказивали укорењеност предрасуда према Србима какве и данас можемо наћи, разумљиво у донекле измењеном облику, а најчешће кроз цитате у научним студијама.¹⁵